

Tihomira Stepinac Fabijanić*

Tradicijski aspekti u načinu života i problemi identiteta malih gradova: Lovran i Volosko

Hrvatska sekcija ECOVAST-a (Europskog vijeća za sela i male gradove) uključena je svojim aktivnostima u međunarodni projekt ASSET (Akcija podrške malim europskim gradovima) te u okviru svoga programa radi na pitanjima razvoja lokalnih zajednica i očuvanja baštine u brojnim malim gradovima Hrvatske.

Sadržaji koji određuju identitet na lokalnoj razini uvjetovani su povijesnim i sociopsihološkim karakteristikama, a iskazuju se kroz tradicijske oblike ponašanja i načina života. Najuočljiviji izraz identiteta lokalne zajednice ogleda se u izvanjskom, graditeljskom aspektu, odnosno u elementima kulturne baštine.

Koliko su tradicijske osobitosti još prisutne u današnjem životu Lovranaca i Vološćaka, odnosno kako se način gospodarenja, stanovanja, običaji iz prošlosti odražavaju na ponašanje starosjedilaca i došljaka te na sam izgled ovih primorskih malih gradova, pitanja su kojima se bavi ovaj prilog.

Ključne riječi: Lovran, Volosko, mali grad, tradicija, razvoj, baština, identitet, ECOVAST

Uvod

Već niz godina hrvatska sekcija ECOVAST-a (Europskog vijeća za sela i male gradove)¹ uključena je svojim aktivnostima u međunarodni projekt ASSET (Akcija podrške malim europskim gradovima)² te u okviru svoga programa radi na pitanjima razvoja lokalnih zajednica i očuvanja baštine u brojnim malim gradovima Hrvatske³.

* Tihomira Stepinac Fabijanić, prof., zaposlena je u Zavodu za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ružičeva 5, 51000 Rijeka. Elektronička pošta: tihana.fabijanic@post.t-com.hr.

¹ ECOVAST (www.ecovast.org) neprofitna je i nevladina međunarodna organizacija koja okuplja desetak nacionalnih europskih sekcija; osnovana je 1984. u svrhu čuvanja ruralnog naslijeđa i unapređivanja dobrobiti sela i malih gradova Europe.

² Projekt je pokrenut 2005. prilikom skupa u Retzu (Austrija) inicijativom Engleske nacionalne sekcije ECOVAST-a i okupio je nekoliko europskih članica, uključujući i hrvatsku, uz ostale suradničke organizacije i sveučilišne institucije.

³ Hrvatska sekcija ECOVAST-a osnovana je 1993., a od 2006. aktivno surađuje u okviru međunarodnog ECOVAST-a na projektu ASSET, organizirajući niz međunarodnih skupova (Samobor 2007., Mošćenice 2009., Marija Bistrica 2010., Ivanić Grad 2011.) na temu revitalizacije malih povijesnih gradova i trgovišta u Hrvatskoj. Prikupljeni radovi o modelima revitalizacije primorskih i drugih povijesnih gradića publicirani su na internetu (www.ecovast.hr), odnosno u objavljeni Zborniku sažetaka 2009. i u

Suradnja s liburnijskim gradićima⁴ u novije vrijeme dovela je do prihvaćanja ideje o potrebi povezivanja revitalizacijskih projekata kojima se nastoji raditi na istraživanju i izradi modela kvalitetna pristupa obnovi svakog pojedinog povijesnog grada na temelju vlastitih kulturoloških elemenata i drugih odrednica identiteta. Naime sadržaji koji određuju identitet lokalne zajednice uvjetovani su kulturno-povijesnim i sociopsihološkim karakteristikama, a iskazuju se kroz tradicijske oblike ponašanja i načina života.

Putove proučavanja identiteta u hrvatskoj etnologiji naznačio je već Antun Radić⁵, kad je – istražujući narodnu kulturu – ukazao na višeslojnost ovog pojma, pa tako primjerice postoji nacionalni identitet, etnički identitet, kulturni identitet, lokalni identitet. Ne ulazeći u analizu svake pojedine od ovih kategorija, koje su međusobno usko povezane, a sve zajedno objedinjavaju kategoriju kolektivnog identiteta (za razliku od individualnog), ovdje ćemo se zadržati uglavnom na pitanju lokalnog identiteta.⁶ To je ujedno pitanje osjećaja pripadnosti na mikroregionalnom planu, odnosno pripadnosti određenoj zajednici koja se identificira s povijesnim i kulturološkim naslijeđem vlastite (lokalne) sredine. Najvažniju ulogu pritom igra kompleksan sustav tradicijskog naslijeđa, jer se pripadnici određenog povijesnog slijeda u određenom (lokalnom) prostoru međusobno prepoznaju kao *naši, svoji, domaći ili zemljaci*, nasuprot onima iz druge sredine koji su *vanjski, tuđi, stranci, došljaci ili prišličići*.⁷

S obzirom na vlastita dosadašnja istraživanja tradicijskog naslijeđa i njegove uloge u lokalnim sredinama primorsko-goranskog prostora u prvom redu, ali i šire u Hrvatskoj⁸ te u Europi⁹, u ovom slučaju zanimalo me u kojoj su mjeri tradicijski sadržaji, posebno

Mošćeničkom zborniku, br. 6, 2011. (u tisku).

⁴ Međunarodni skup u Mošćenicama 2009. godine održan je u suradnji Hrvatske sekcije ECOVAST-a s Katedrom Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga na temu već razrađena modela revitalizacije povijesnog grada Mošćenica *Mošćenice – živi grad muzej* (v. o tome u radovima objavljenim u *Mošćeničkom zborniku* br. 5, 2008.), kojom je prilikom nastala Deklaracija o načinu pristupa obnovi i izradi tipologije gradića te namjeri daljnjeg povezivanja s ostalim povijesnim gradićima Kvarnera.

⁵ Radić, Antun, *Sabrana djela*, Seljačka sloga, Zagreb, 1936.

⁶ Čapo Žmegač, Jasna, „Plaidoyer za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji“, *Etnološka tribina*, br. 17, 1994., str. 7–23.

⁷ Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Zdravo zemljače! Simboli identiteta“, *Zbornik radova 23. kongresa SEDJ*, Hrvatsko etnološko društvo, Zadar, 1991., str. 237–241.

⁸ Izbor na temu iz objavljenih radova Tihomire Stepinac-Fabijanić: „Ližnjan – suvremeni način života i tradicija“, *Prilozi o zavičaju*, br. 4, 1986., str. 289–307; „Ruralna arhitektura Buzeštine“, *Buzetski zbornik*, br. 12, 1988., str. 101–111; „Kulturno-povijesne i etnološke značajke Humštine“, *Jadranski zbornik*, br. 13, 1989., str. 307–322; „Plaidoyer za očuvanje tradicijske baštine Omišlja“, *Krčki zbornik*, br. 1, 1995., str. 77–83; „Tradicijske značajke Lovrana i Lovranšćine“, u: Muzur, Amir (ur.), *Potencijali lovranske zdravstvene baštine (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 1997., str. 2–5.

⁹ U sklopu ECOVAST-ova projekta malih gradova u Hrvatskoj (gdje se nalazi njih 500–700) nastavljam vlastita istraživanja kao prilog izradi modela revitalizacije te publiciranje radova: Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „ECOVAST i mali gradovi Europe: od Retza do Mošćenica“, *Mošćenički zbornik*, br. 6, 2011. (u tisku); „Tradicijski elementi u urbanoj strukturi malih gradova Hrvatske i Europe“, *Zbornik radova Međunarodnog znanstveno-stručnog skupa Modeli upravljanja procesima obnove i razvoja povijesnih gradova*, Hrvatska sekcija ECOVAST-a i „Prijatelji baštine“, Ivanić Grad, 2011. (u pripremi).

graditeljski, prisutni u suvremenom životu te u kojoj mjeri odražavaju identitet gradića povijesne Liburnije kao temelja revitalizacijskog procesa. Stoga je ovaj rad prilog nastojanju za po-punjavanjem kulturološke slike Lovrana u komparaciji s onom susjednog grada Voloskog.

Rad se naime sastoji od dvaju odvojenih dijelova: područje stare jezgre grada Lovrana istraživala sam tijekom prošle i ove 2011. godine prilikom pripreme za znanstveni skup¹⁰ u organizaciji Katedre Čakavskoga sabora Lovran i publiciranje u ovom *Zborniku*, a nastavlja se na moja istraživanja Lovranštine iz 1997. godine¹¹; rad o Voloskom pretežno se temelji na rezultatima vlastitih etnoloških istraživanja i rada s kazivačima 1998. godine i dijelom je bio iznesen na skupu iste godine (neobjavljeno)¹². Ovom prilikom zahvaljujem svim kazivačima koji su mi pomogli tijekom prikupljanja podataka u etnološkom terenskom radu.¹³



Slika 1. W. Unger: *Mandrać*, ljubaznošću obitelji Car Katić, Lovran. Snimila T. Stepinac Fabijanić, 2011.

Tradicijske osobitosti Lovrana – kulturno-povijesno urbano naslijeđe

Promišljanje kulturno-povijesne slike Starog grada Lovrana započela sam etnološkom metodom razgovora i promatranja¹⁴ te analizom dostupne literature koja govori o razvoju naselja¹⁵. Primorski je to gradić

¹⁰ Riječ je o znanstvenome skupu *Lovranski Stari grad – prošlost, sadašnjost, budućnost*; održanu u Lovranu 16. travnja 2011. u organizaciji Katedre Čakavskoga sabora Lovran.

¹¹ Godine 1997. istraživala sam prostor Lovrana u sklopu priprema za skup *Potencijali lovranske zdravstvene baštine* (Lovran, 26. travnja 1997.). Materijal je publiciran u: Stepinac-Fabijanić, Tihomira, *Tradicijske značajke Lovrana i Lovranštine*.

¹² U organizaciji lokalne udruge Hrvatsko katoličko bratstvo „Branimir“ priređen je skup o Voloskom 1998. godine; materijali nisu bili publicirani.

¹³ Zahvaljujem svim kazivačima na terenu: u Lovranu gđi Vesni Katić rođenoj Car, članovima lokalne Katedre Čakavskoga sabora i posebno Frani Babiću; u Voloskom gđi Olgi Karlić, gđi Marti Kukec (rođena Bačić, 1926.) i sestrama Dini i Desi Bačić (rođene 1931. i 1927.) te zapisima pok. Antona Rajčića (prema rukopisu Petra Brusića, župnika u Voloskom do 1977. godine; arhiv župne crkve).

¹⁴ Radi se o već spomenutim terenskim istraživanjima, usputnim kontaktima i razgovorima s navedenim kazivačima.

¹⁵ Lovran u 7. stoljeću spominje pod imenom Lauriana anonimni pisac iz Ravenne, u 8. stoljeću patrijarh

duge i bogate prošlosti, najstarije obalno naselje podno Učke, a od 15. stoljeća važno pomorsko uporište na Kvarneru.

Važnost njegove male prirodne luke, *mandrača*, spomenuta je već u najstarijim zapisima – tako u 12. stoljeću Lovran već ima brodogradilište, malen *šker* sa zaposlenim radnicima (vjerojatno za poznate lokalne brodice s jedrom), a ima i „stalne trgovačke veze s Venecijom i drugim gradovima na Jadranu“¹⁶. Krajem 14. stoljeća grad postaje dio habsburške Istre te je Lovran „jedna od dvadeset istarskih općina na čelu sa *županom*“¹⁷. U 16. stoljeću, navodi se u povijesnim dokumentima, „Lovran ima 160 domaćinstava, što znači oko 800 stanovnika, a posjeduje i prostrane šume na Učki“¹⁸. Uz važan crtež grada i luke u djelu J. W. Valvasora u 17. stoljeću¹⁹, gdje se nazire zidom opasan grad na stijeni s kulama i crkvom te s tri kapele na ispruženom rtu, možemo pratiti i njegov opis Lovrana, koji se sastoji od dva dijela: prvi opisuje sam grad, a drugi župu lovransku. Opisujući grad *Laurianu* (uz tumačenje podrijetla imena), Valvasor spominje samostan Svete Marije Magdalene, zatim lijepo izgrađenu kuću s pogledom na more kneza Auersperga (koji je kao zapovjednik Senjske krajine koristio Lovran za nadgledanje gusarske uskočke trgovine s Istrom, pa je kuća imala važnu stratešku ulogu)²⁰, a također piše da grad ima luku u kojoj se mogu sklanjati manji brodovi. Stanovnici naveliko trguju platnom koje prevoze morem u daleke krajeve, a trguju i vinom, maslinama i voćem, koji ovdje raste u izobilju, uz ostalo veliki kesteni *maruni* te trešnje *hrustače*. Premda su Lovranci bili sjajni pomorci (što također spominje i Valvasor), ipak Lovran u 19. stoljeću gubi ulogu pomorskog mjesta, naročito nakon pojave parnih brodova; međutim tradiciju *škvera* za drvene brodice, *lantine* s jedrom, kasnije *lovranskog guca*, zadržao je do danas.²¹

Na iscrpan i interesantan opis Lovrana s podacima o gospodarskom stanju krajem 19. stoljeća naišla sam i u D. Hirca²², koji je na svom istraživačko-botaničarskom poslu posjetio Lovran i okolicu te spominje

Paulinus iz Aquileie, zatim A. M. El Idrisi, arapski putopisac i kartograf iz 12. stoljeća, koji je istraživao Sredozemlje. U 17. stoljeću spominje ga i J. W. Valvasor, koji je u 17. stoljeću objavio opsežno djelo *Slava Vojvodine Kranjske*, u kojemu detaljno opisuje Lovran te donosi vrijedan crtež grada u bakropisu. V. Bradanović, Marijan, „Graditeljstvo Lovrana u kasnom srednjem i ranijem novom vijeku“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010., str. 218–220.

¹⁶ Citat El Idrisija naveden prema: Peršić, Dušan, *Lovranski spomenar: Crtica iz lovranske prošlosti*, Katedra Čakavskoga sabora Lovran, Lovran, 2009., str. 57–58.

¹⁷ Citat G. Koblera naveden prema: Zinaić, Milan (ur.), *Opatija*, Otokar Keršovani, Opatija, 1984., str. 37.

¹⁸ Isto, str. 40.

¹⁹ Citat J. W. Valvasora naveden prema: Zinaić, Milan (ur.), nav. dj., str. 40; također Peršić, Dušan, nav. dj., str. 41–44.

²⁰ Peršić, Dušan, nav. dj., str. 45–47, 47–50.

²¹ Zabilježila sam fotoaparatom nekoliko još postojećih drvenih barki posljednjeg lovranskog graditelja Franka, koji izrađuje dijelove *guca*.

²² Hirc, Dragutin, *Hrvatsko primorje*, Tiskara Rijeka, Rijeka, 1996. (pretisak prvog izdanja iz 1891.), str. 15–17.

„prijatni Lovran“, mjesto „na daleko sa svojih plemenitih maruna znano“ (*Castanea sativa*)²³, koje tada ima oko „1000 žitelja, a ciela Lovranščina do 3000 duša“. Hirc opisuje: „Na trgu, kamenim škriljama popločenom, uzdiže se stara crkva sv. Jurja, sa zvonikom usred krova, a sučelice od crkve visoka četverouglasta kula urešena nad vratima slikom istoga svetca. Trg je ogradjjen, a u prikrajku mu veliki koprivić ili glangulić (*Celtis australis*), što no ga u Istri zovu ladonja.²⁴ U Lovranu ima liepih kuća, nu kako su uličice uzke, sgrade su sakrivene, kao i plovanija u kojoj posjetismo gospodina župnika...“

Hirc spominje i zapis Matka Laginje u *Viencu* iz 1879., gdje se navodi dugoročnost života Lovranaca te povoljni zdravstveni i klimatski uvjeti (preduvjet tadašnjeg razvoja lječilišnog turizma), a spominje i pomorce i njihov težak život na moru, gdje ih „svake godine 3, 4 zaglavi“, kao i žene koje „sjede u Lovranu na pragu s preslicom ili pletilom u ruci, predu ili pletu i međusobno šavrljaju, a rano u jutro, čim se oglasi zvonice sa crkve sv. Jurja, hrle u nju, da isprose blagoslov Svevišnjega za svoga muža, koji dalekim morem plovi. Lovranke se na osobiti način češljaju, k svakomu uhu priviju u klupko smotane vlasi i iglom ih pribodu“.

Trgovina voćem (lovranske trešnje *hrskavice*, *praske*, kruške, smokve, kostanji *maruni*) važan je dio trgovine u to vrijeme, ali je put izvoza voća naporan, kako navodi Hirc: „Lovransko je voće sa ljepote i ukusa na daleko znano; za Rieku krcaju ga u zavezanim brentama pune



Slika 2. W. Unger: *Skod, ljubaznošću obitelji Car Katić, Lovran*. Snimila T. Stepinac Fabijanić, 2011.

²³ Lovranski maruni glase za jednu od najkvalitetnijih vrsta kestena; prema kazivanju, radi se o sorti nastaloj križanjem domaćih sorta sa sortama s Dalekog istoka, koje su s putovanja donosili lovranski pomorci. Najviše je maruna u okolici lovranskih sela Lignja i Dobreća.

²⁴ Prema kazivanju V. Katić Car, slična velika *ladonja* bila je zasađena pred gradskim vratima na Stubici sve do 1922., kada je na istom mjestu posađen divlji kesten, koji postoji još danas. Tu su na klupi uvijek sjedili stari, pušili i *čakulali* prateći zbivanja preko puta u *portiću* i na groblju (dok se još nalazilo tamo), a volio je tu dolaziti i slušati *storije* i Viktor Car (koji je od posječene grane toga stabla dao izraditi stalak za stolnu svjetiljku i svijećnjak, koji se čuvaju u obitelji).

brodice. Naći ćeš Lovranca i u Senju, otkud kreće voćem preko Vratnika na Žutu Lokvu, odavle u Otočac, pa dalje do Gospića. Trgovina je to dosta mučna, jer od Lovrana do Senja putuje morem, nu zato mu je odavle ugodnije putovati krajem. U Lovranu ima kuća, koje dobivaju na godinu za samo voće po koju stotinu i zato Lovranci dobro žive, a kad je vina još i bolje.“

Povijesna slika Lovrana na prijelazu 19. i 20. stoljeća može se zaključiti slikarskim radovima dvojice umjetnika, posjetitelja i zaljubljenika u Lovran²⁵, koji su prizore iz života Staroga grada i okolice Lovrana prenijeli na platno; tako su vidljivi svi detalji u izgledu ulica i kuća, ljudi i životinja koji se tuda kreću ili sjede obavljajući svakodnevne poslove, razaznaje se tadašnja nošnja, izgled barki i mreža, pa i krletki za ptice, cvijeća na *poneštricama*, rublja na sušenju, bačava pred *konobama* i dr. Promatrajući te slike, dobiva se dojam živahnosti maloga grada, u kojem se život odvija po ustaljenim pravilima u svakidašnjem ritmu.

U tu vizuru uklapa se i priča o *lovranskim vodonošama*²⁶ iz istog razdoblja (na prijelazu 19. u 20. stoljeće), jer se svježja izvorska voda morala raznositi po kućama u *brentama*. Tu su službu obavljali tzv. *vodonoše*, čak i nakon izgradnje prvog vodovoda u Lovranu 1896., kojim su se mogli služiti samo tadašnji hoteli i bogatije kuće. Mnoge obitelji koristile su vodu iz *šterni*, komunskih i privatnih, izgrađenih uz kuće.

Urbana struktura stare jezgre Lovrana početkom 20. stoljeća pokazivala je još sve naznake tradicijskog graditeljstva kakve vidimo i na crtežu iz 17. stoljeća u Valvasora, odnosno krajem 19. stoljeća na slikama Ungerera i Crnčića, što se u velikoj mjeri očuvalo do najnovijeg vremena i daje posebnu draž autohtonosti ovome primorskom mjestu. Veći graditeljski zahvati nastali su, zahvaljujući razvoju turizma, u prvoj polovici 20. stoljeća izgradnjom lovranskih vila i hotela, a unutar Staroga grada višekatnih kuća i nadogradnji, koje su pridonijele zgušnjavanju i zatvaranju ionako zbijena prostora.

Tradicijski način života i običaji

U prošlosti se naglašavala razlika između ljudi koji su živjeli unutar gradskih zidina, *grajana*, i onih izvan grada, *vanščaka*, u bližoj okolini i po selima i zaselcima *Lovranščine*. Komunikacija među njima bila je

²⁵ Radi se o W. Ungeru, profesoru u Beču, i njegovu učeniku M. K. Crnčiću, poznatom slikaru i utemeljitelju moderne hrvatske grafike, koji su godine 1895. zajedno boravili u Lovranu i izradili niz akvarela i bakroreza s vedutama Lovrana. Na njihove crteže i bakropise naišla sam u literaturi o Lovranu, odnosno u kući obitelji Car (gdje sam ih i snimila).

²⁶ Postament podignut na sjeveroistočnom ulazu u grad uz javnu *špinu* slikom i crtežom te opisom *lovranskih vodonoša* prenosi uspomenu na jednog starca i ženu koji su za sitan novac obavljali javni posao – opskrbljivali stanovnike Lovrana svježom vodom, hodajući s *brentom* na leđima do izvora ponad grada.



Slika 3. M. K. Crnčić: *Nedjelja u Lovranu*

međutim vrlo organizirana i međusobno povezana: „sve se vrtelo zmej luke i grada, mora i podgrada, zmej judi znutra i zvan grada. Va grad se šlo na mašu, na špaš, na tanci, v oštariju... Zvan grada po marun, po črešnje, po konpir i fažol... I na cimiter. Va grad se prihajalo pomolit, nać se, popitat za zdravje, obać rodbinu i svojbinu, hitit oćadu... Zvan grada na dolnju stran šlo se do mora po kilo ribi, na gornju stran po macić merlina, vreću konpira, greštu kapuli... Tako su nablizu odvavek bili grajani i vanščaki.“²⁷

Posebno su žene iz sela Lovranščine dolazile redovno *va grad* zbog zamjene, prodaje svojih poljoprivrednih proizvoda, odnosno kupovine pojedinih namirnica (sol, šećer, riba, razne potrepštine i sl.), pa su već imale određene kuće koje su obilazile, jer su *grajanke* većinu namirnica trebale kupovati; naime stanovnici Lovrana uglavnom nisu posjedovali vrtove pogodne za uzgoj povrća, niti su imali prostora za držanje domaćih životinja (osim nešto sitne stoke i peradi u štalicama *zvan grada* ili *va korti i konobi*).²⁸

Način života i ponašanja Lovranaca ogleda se i u blagdanskim običajima koji su se održavali nekad u Lovranu. Najvažnija *fešta* bila je *Jurjeva*.²⁹ Iako blagdan Sv. Jurja pada na 23. travnja, u Lovranu se tradicionalno slavi 24. travnja, vjerojatno zato jer se isti blagdan slavi u

²⁷ Miletić, Cvjetana, „Otkrivaju se lovranska otajstva“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010., str. 8.

²⁸ Nikočević, Lidija, „Tradicijska prehrana u Lovranštini“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 173.

²⁹ Običaj se zadržao do danas, kada se Jurjeva slavi dva dana: kao Dan Općine Lovran 23. travnja i kao župni blagdan 24. travnja. (Prema Trinajstić, Petar, *Lovran: Župa sv. Jurja*, Župa sv. Jurja, Lovran, 1999., str. 28–33.)



Slika 4. W. Unger: *Na škalinima*, ljubaznošću obitelji Car Katić, Lovran. Snimila T. Stepinac Fabijanić, 2011.

susjednom Brseču dan prije. Sveti je Juraj od ranoga srednjeg vijeka bio široko rasprostranjen nebeski zaštitnik, povezan kako s katoličanstvom, tako i s pretkršćanskim proljetnim ritualima buđenja prirode, koji su se zadržali u pučkim običajima u adaptiranu obliku³⁰, te ima široko područje zaštite: kako su Lovranci bili ne samo mornari nego i težaci i pastiri, Sv. Juraj predstavlja njihova zaštitnika na moru, ali i čuvara poljoprivrednih kultura, vinograda, trešanja, maruna, šuma i općenito zelenila, kao i stoke i pčela.

Na dan Sv. Jurja obavljali su se i neki običaji vezani za stočarstvo – blagoslov stoke, feudalne obveze podavanja u sitnoj stoci, a neki su običaji imali magijsko značenje zaštite od demonskih sila. Tako je nekada na Jurjevo

glagoljaški svećenik³¹ obilazio i blagoslivljao vodom, vatrom i tamjanom polja, usjeve, masline, stoku, izgovarajući molitve i pjevajući litanije iz glagoljskih brevijara za plodnost, za dobar urod ljetine, za zdravlje stoke, za kišu i za sunce. Paralelu s ovim običajima nalazimo u likovnom izričaju zidnog slikarstva u lovranskoj crkvi Sv. Jurja.³² Glagoljaška baština u Lovranu, posebno grafiti na zidovima župne crkve kao i ostalih dviju crkava u Lovranu, dokaz su kulturnog identiteta i široke uvriježenosti glagoljice u svakodnevnom pučkom životu.

Inače se nekadašnji svakodnevni život Lovranaca odvijao pretežno *poli Svetog Jurja*, na trgu pred crkvom, kamo su dolazili žitelji cijeloga

³⁰ U kult svetog Jurja mučenika uključena su brojna pretkršćanska vjerovanja te on kao „Zeleni Juraj“ preuzima više nego drugi sveci prastare agrarne i stočarske rituale, čime je zamijenio drevna poganska božanstva i mitološka bića.

³¹ Fučić, Branko, *Terra incognita*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997.

³² Simbolizam sunca i mjeseca, vatre i vode, svjetla i tame, u relaciji s kršćanskim biblijskim temama, prikazan je među ostalim freskama u svetištu lovranske župne crkve.

kraja – tu se trgovalo, ćakulalo, raspravljalo i ugovaralo poslove ili tek dangubilo, a za blagdana su se obavljale obredne svečanosti i kretale procesije u obilazak grada. Posebno je značajan bio dio trga prema nekadašnjim sjeveroistočnim vratima³³, gdje je ispred obrambene kule izvan zidina bilo drevno stablo *lodonje*, pod čijom se krošnjom vijećalo, donosilo odluke važne za žitelje grada, izricalo kazne, biralo *župana* i gdje se obavljao javni život, kako bilježi običajnopравни dokument o Lovranu.³⁴

Običajno pravo utjecalo je kako na način života zajednice te ponašanje pojedinaca u pojedinim prilikama, tako i na način privređivanja u prošlosti, kada su nepisana, ali i pisana pravila utvrđivala odnose među ljudima i njihove djelatnosti. Od srednjega vijeka postojale su utvrđene granice feudalnih posjeda, kao i (pisani) sporazumi o međusobnim razgraničenjima i pravima lokalnih zajednica. U tome smislu interesantan primjer iz Lovrana, gdje je ribolov bio važna grana privređivanja, trgovina ribom znatan izvor prihoda, a prehrana ribom dio svakodnevice, predstavlja pisani sporazum iz 18. stoljeća o utvrđivanju prava ribolova nad morskom uvalom Cesara, koja je bila granično područje između Lovrana i Mošćenica, odnosno između njihovih vladarskih upravitelja Pazinske grofovije i Kastavske gospoštije.³⁵

Lovran – Stari grad: današnje stanje graditeljske baštine

Vezano uz etnološke i kulturološke teme te pitanja očuvanja baštine i revitalizacije Starog grada Lovrana, zanimalo me današnje stanje u izgledu i funkciji grada te sam prikupila podatke u dostupnoj literaturi³⁶, odnosno na internetskim stranicama Općine i turističkim prospektima³⁷.

U Općini Lovran živi danas preko 4000 stanovnika (prema popisu iz 2001. godine). Odlikuje se mediteranskom vegetacijom (od lovora

³³ Sjevernih vrata više nema; tu se međutim još uvijek nalazi glavni prolaz prema trgu i župnoj crkvi. Još jedna uža vrata nalazila su se na zapadnoj strani prema vrtovima, vinogradima i voćnjacima (lokalitet *Bruidice*).

³⁴ Urbar pazinske grofovije iz 15. stoljeća sadrži popis podavanja za brojna mjesta, među kojima se spominje i grad Lovran te biranje župana pod stablom ladonje. Takva se kulturna drevna *lodonja* nalazila upravo ispred sjevernog ulaza u grad (spominje je i Hirc, Dragutin, nav. dj.), a srušena je 1922. godine (vjerojatno kada i ona pred vratima *Stubica*, te je i ovdje posađen divlji kesten). Prema Ekl, Vanda, „Iz lovranskog srednjovjekovlja“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 193.

³⁵ Način korištenja ove za ribolov povoljne uvale alternativno na godinu dana također predstavlja interesantno rješenje. Munić, Darinko, „Utvrđivanje prava ribolova između Mošćenica i Lovrana 1742. godine“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 65.

³⁶ Literatura uključuje vodiče i brosure (npr. Trinajstić, Petar, nav. dj.; Muzur, Amir – Peršić, Dušan – Raffaelli, Silvano, *Lovran: turistički vodič*, Rima, Rijeka, 2001.; publikacije Katedre Čakavskog sabora Opatija uz Turističko društvo Lovran (Ekl, Vanda (ur.), *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987.) te one Katedre Čakavskog sabora Lovran (Peršić, Dušan, nav. dj.; Eterović, Igor (ur.), *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010.).

³⁷ Vodiči na internetu, kao i relativno malobrojni turistički prospekti (Turistička zajednica Općine Lovran) koriste i prezentiraju u sažetu obliku podatke iz povijesnih i drugih istraživanja ovog područja. Turistička zajednica izdala je i nekoliko tlorisnih karata s planom Staroga grada i osnovnim podacima i nazivljem za snalaženje. U suradnji s Parkom prirode „Učka“ publicirano je i nekoliko karata pješačkih i biciklističkih staza koje uključuju područje Lovranštine. U *Biltenu Općine Lovran* također je publicirano nekoliko kulturno-povijesnih zabilježaka, uključujući *Posebna izdanja* (npr. Muzur, Amir (ur.), *Potencijali lovranske zdravstvene baštine*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 1997.).

– *Laurus nobilis*, potječe i njegovo ime) i klimom, te s tim povezanom tradicijom klimatskog lječilišta (kasnije i ortopedije), odnosno stogodišnjom tradicijom u turizmu, kojom se priključio Opatijskoj rivijeri (izgradnjom lovranskih vila i produžetkom šetnice *Lungomare*³⁸). Ipak, gradska infrastruktura stare jezgre dijelom je zastarjela i uzrokuje komunalne probleme, pa se na nivou usvojena *Prostornog plana Općine Lovran* traži rješenje za potrebno parterno uređenje i obnovu fasada u dogovoru s lokalnim stanovnicima i uz dozvolu konzervatora.³⁹

Lovran je do danas zadržao osnovne karakteristike srednjovjekovne urbane koncepcije – ostatke gradskih zidina i bastiona, gradska vrata, trgove, javne zgrade i svetišta. U graditeljskom naslijeđu Staroga grada, zaokružena ostacima kasnosrednjovjekovnih zidina⁴⁰ i *kula*⁴¹, nalazimo uske nepravilne ulice *klančiče*, *kale*; pred jedinim očuvanim jugoistočnim nadsvođenim gradskim vratima, zvanim *Stubica*, nalazi se mala luka *portić* sa zaštitnim lukobranom na ulazu u lučicu, *mulom*. Sa strane je istureni rt sa starom romaničko-gotičkom crkvicom⁴² *Svetog Trojstva*, uz koju se do konca 19. stoljeća nalazilo groblje (nakon što je ono bilo dislocirano iz *cimitera* sa stražnje strane župne crkve). Uokolo jugozapadnog dijela obzidane gradske jezgre nalazili su se vrtovi sa štalicama te vinogradi (otud današnji naziv *Brajdice*)⁴³, dok je podgrađe raslo uz sjeveroistočna gradska vrata u pravcu prema Iki (nekad ribarskom selu).⁴⁴

U centralnom dijelu naselja, na glavnome trgu, dominira župna crkva Svetog Jurja (izvorno romanička građevina 13/14. stoljeća s prvotno odvojenim zvonikom, te s kasnijim pregradnjama i dogradnjama, posebno u gotici te baroku)⁴⁵, a lokacija se naziva *poli Svetog Jurja*, dok se prostor prema zapadnoj strani ispred crkvice Sv. Ivana iz istog perioda naziva *poli*

³⁸ Obalna šetnica u dužini od 12 kilometara povezuje mjesta na Opatijskoj rivijeri – Lovran, Iku, Ičiće, Opatiju i Volosko. Uređenje je započelo 1885. godine, a dovršeno je 1889., kada je Opatija proglašena klimatskim lječilištem. Lovran je proglašen lječilištem 1898. godine.

³⁹ Prema podacima Općine Lovran, prostornim planom predviđena su daljnja ulaganja u poboljšanje infrastrukture Staroga grada, a s UPU I pristupa se uređenju područja oko stare crkvice Sv. Trojstva i parka na mjestu nekadašnjeg „starog groblja“ (uz lučicu *mandrač*).

⁴⁰ Na temeljima gradskih zidina izgrađene su kuće, ali je kružna osnovica izražena te oblikuje urbanitet. Tek su mjestimično vidljivi kameni temelji ili dijelovi zida ugrađeni u kuće.

⁴¹ Jedina preostala gradska kula sačuvana je do određene visine u originalnom gotičkom kvadratnom obliku od klesanog kamena, kasnije nadograđena, a u novije je vrijeme obnovljena i u funkciji izložbenog prostora.

⁴² Crkvice Svetog Trojstva romaničke provenijencije s gotičkim detaljima na prozorima i vratima jedina je sačuvana od triju crkvice prikazanih na Valvasorovoj veduti iz 17. stoljeća na ovoj lokaciji. Usp. Ekl, Vanda, nav. dj.

⁴³ Taj je dio neposredne okolice grada do danas ostao manje izgrađen. U nastavku obalnog dijela nalaze se Rezine i Peharovo (s potokom i uvalom) u pravcu Medveje i dalje prema Mošeničkoj Dragi.

⁴⁴ Na crtežu u Valvasorovoj knjizi iz 17. stoljeća još se ne vidi izgradnja izvan utvrđenih zidova grada (osim triju crkvice na rtu uz *mandrač*); *cimiter* (groblje) nalazio se tada u zaleđu župne crkve. Jedan (pješački) put iz grada vodio je uzbrdo u pravcu Lovranske Drage i Učke (s brojnim izgrađenim stepenicama, počivalima i drugim suhozidima), gdje su se na terasastim obrađenim padinama nalazili zaseoci Zaheji, Breg i Tominići, odnosno Sv. Francišk, Baredina i Oraj. Na kolnom putu od glavnih (sjeveroistočnih) gradskih vrata prema Iki (obalni toponimi Komušćak, Malenica, Sv. Nikola, Vrutki) jedan se krak odvaja uzbrdo u pravcu sela Dobreća, Lignja, Tuliševice i Lovranske Drage (toponimi Bahova, Školarovo, Put Oprič, Lokva, Škaje, Obrš).

⁴⁵ Ekl, Vanda, nav. dj.

Svetog Ivana. Atrakcije su koje obilježavaju nekadašnje javne zgrade na gradskome trgu drveni reljef Sv. Jurja na konju nad baroknim portalom iz 18. stoljeća te tzv. *mustaçon* (motiv glave s razvijenim brkovima, *mustaćima*) iz istog perioda nad portalom susjedne kuće⁴⁶.

Posebnost mediteranskog urbanog graditeljstva unutar starog Lovrana barokni su *kortili*, kamenim zidom ograđena manja dvorišta, kao i *portuni*, *portali* – ukrašeni kameni nadsvođeni ulazi u *kortile* ili u kuće⁴⁷. Kuće su kamene višekatnice vertikalno nadozidavane; tradicionalna kuća ima najčešće jedan kat s trijemom ili *skodom* (natkriveni ulaz u kuću), do kojeg se uspinje ukrašenim vanjskim stepeništem – *škalinama*, dok se u prizemlju ulazi kroz nadsvođeni ulaz – *volt* u *konobu* ili podrum. Poneke kuće imale su i cisterne, *šterne*, s ukrašenim kamenim grlom i kovanim željezom.

Tradicijske osobitosti Lovrana – običaji i svetkovine u suvremenosti

Lovran raspolaže i bogatom nematerijalnom baštinom, koja se dijelom očuvala kroz tradicijske godišnje običaje i crkvene svetkovine, ali i kroz stoljetnu turističku tradiciju, koja je njegovala neke sadržaje koristeći ih kao atrakcije (npr. karnevalske redute koje prenose običaj pusnih ophoda u ovom kraju).

U današnje vrijeme puno se ulaže u manifestacije (u ljetnoj turističkoj sezoni, ali i tijekom cijele godine) te je Lovran postao poznat po *pučkim feštama*, kao npr. *Marunada* i *Mihoja* (Sv. Mihael) ujesen, zatim karnevalske zabave zimi, *Fešta od šparug* (festival šparuga) i *Dani črešanj* (trešanja) u proljeće te ribarske i druge *fešte* ljeti. Lokalni prehrambeni proizvodi (od lovora i maslinova ulja do raznih slastica i dr.) sve su češće dio turističke ponude uz ostale suvenire, a za uključenje autohtonih proizvoda i sadržaja brinu se i neke od brojnih udruga koje djeluju u Lovranu.⁴⁸

U kalendaru događanja Općine Lovran ističe se početkom godine vrijeme karnevala, odnosno *pusta*, koji započinje u siječnju na *Antonju* podizanjem karnevalske zastave, a završava paljenjem *pusta* na *Pepelnicu* (krajem veljače ili početkom ožujka). U međuvremenu se u organizaciji

⁴⁶ Motivi glava, ponekad zastrašujućeg izgleda, pojavljuju se također isklesani u kamenu na nadvratnicima, prozorskim ili balkonskim ertama u Lovranu, a služile su za „odbijanje zlih duhova“ od kuće.

⁴⁷ Na nekim portalima u Lovranu naznačene su godine (izgradnje?), pa tako nalazimo uklesanu godinu 1678., 1687. i dr., a karakteristični detalji ukazuju da su opstale neke kuće iz 17. i 18. stoljeća, iako nadograđene i izmijenjene adaptacijama (često neadekvatnim).

⁴⁸ Lovran je specifičan i po velikom broju udruga (u odnosu na relativno malen broj stanovnika), za čiji rad sredstva osigurava Općina. Neke su usmjerene promoviranju kulturnih i tradicijskih sadržaja, npr. Katedra Čakavskog sabora Lovran, Pusno društvo „Toronjera“, Puhački orkestar „Lovran“, a druge imaju ekološko-sportske sadržaje, npr. Brdsko-biciklistički klub „Marun“, Planinarsko društvo „Knezgrad“ i dr.

Pusnog društva „Toronjera“ organiziraju *pusni tanci*, trke, dječje redute i povorke, maškarani ribolov, izložbe i druge svečanosti, kako u samom Lovranu tako i u okolnim selima, npr. u Lignju i Opriću, gdje se također priređuje *jajarski dan* – pobiranje jaja u obilasku po kućama, *z armonikun po starih užancah*.

Najveći blagdan, *Jurjeva*, slavi se dva dana (23. i 24. travnja), s tim da je prvi dan crkveni blagdan, a drugi tradicijska „pučka fešta“ te proslava Dana Općine Lovran (kako je već navedeno).

U zadnjih petnaestak godina razvila su se brojna druga događanja u okviru turističke ponude Lovrana i Lovranštine, a u organizaciji Turističkog društva Lovrana i Medveje, te lokalnih udruga, kulturnih i športskih društava – tako npr. u travnju festival ili *Fešta od šparug* (s pripremom velike *fritaje* od 1000 jaja i 30 kg šparoga), zatim u svibnju koncerti i mimohodi Puhačkog orkestra „Lovran“ u okviru Međunarodnog susreta puhačkih orkestara, u lipnju regata tradicijskih barki na jedra *Lovranska lantina* te *Dani črešanj va Lovrane*. Tijekom lipnja u lovranskim kavanama i restoranima nude se kolači od trešanja ili jela spravljena s trešnjama, a svakodnevno se mogu kupiti svježe nabrane lovranske trešnje, razni kolači i slastice od trešanja ili nabaviti originalni lovranski suveniri. U večernjim satima fešta završava rezanjem velikog *lovranskog štrudela od črešanj* te nastupom folklornih društava.

Kroz ljetne mjesece, u srpnju i kolovozu, održava se niz zabavnih događanja u okviru *Ljeta u Lovranu* i *Ljeta u Medveji*, pa se tako npr. u lovranskom Starom gradu (Trg sv. Ivana, Trg sv. Jurja i crkva Sv. Jurja), te na terasama hotela i vila, održavaju koncerti ozbiljne glazbe, klapa, zborova, puhačkih orkestara. U kolovozu se u selu Lignju održava *pučka fešta Rokova*, a u rujnu u Lovranskoj Dragi *pučka fešta Mihoja*.

Nadaleko je poznata tradicionalna *Marunada* – počinje sredinom listopada u Lovranu, a sljedećih se vikenda održava u selima iznad Lovrana: Lignju i Dobreću. Na *Marunadi* se uz pečeni kesten *marun* nudi i *medica* (domaća rakija na bazi meda) te mlado vino. U kavanama i slastičarnicama spravljaju se kolači, slastice i torte, a u konobama i restoranima mogu se kušati originalna domaća jela i jela na bazi maruna. Glavna *fešta* u Lovranu na prostoru parkirališta *Brajdice* ima cjelodnevni program folklora, nastup puhačkih orkestara i zabavne glazbe. Sportski dio *Marunade* sastoji se od sportova koji populariziraju Park prirode „Učku“ i njegove sportske mogućnosti: utrka *Učka Mountain Trek*, zatim planinarski pohod na Učku, te *mountain bike*-tura od Lovrana do Lovranske Drage, Lignja i Dobreća.

Božićno-novogodišnja događanja obilježena su događanjima kao



Slika 5. W. Unger: *Na trgu*, ljubaznošću obitelji Car Katić, Lovran. Snimila T. Stepinac Fabijanić, 2011.

što su *Jutro va Lovrane na Viliju Božju*, gdje se na Badnjak ispred gradske kule u Lovranu *frigaju* i dijele *fritule* i kuhano vino uz glazbeni program, u crkvi Sv. Jurja održava se božićni koncert, priređuje se zatim novogodišnja *fešta* s koncertom te ispraćaj stare i doček nove godine ispred Općine Lovran, uz promenaadni koncert Puhačkog orkestra „Lovran“.

Među navedenim običajima samo nekoliko ih je djelomično vezano za tradicijska događanja, uglavnom uz blagdane ili pojedina kalendarska događanja – tako na *Pepelnicu* paljenje *pusta*, *pusni tanci*, ophodi na *jajarski dan* te slavljenje *Jurjeva* na trgu u Lovranu (*Rokova* u Lignju, *Mihoja* u Lovranskoj Dragi), dok su se običaji na *Viliju Božju* nekada događali u okviru obitelji, rođaka i susjeda

(če-stitanja), a ne kao proslava u javnosti (osim odlaska na misu). Ostala su nabrojena događanja *pučke fešte* novije provenijencije u organizaciji turističkih društava radi plasiranja domaćih proizvoda i sadržaja koji samo podsjećaju na one tradicijske.

Tradicijske osobitosti Voloskog – kulturno-povijesno urbano naslijeđe

U ovom dijelu rada⁴⁹ nastoji se sagledati pitanje identiteta *Vološčaka* kako se ono ogleda u još živućim oblicima tradicijskog života, odnosno

⁴⁹ U skraćenu je obliku rad prezentiran prilikom znanstvenog skupa u Voloskom u rujnu 1998., ali publikacija nije izašla.

rekonstrukcijom prošlog načina života kroz sjećanja kazivača.

Kako bih dobila cjelovit odgovor na pitanje tko su „pravi“ *Vološčaki* i *Vološčice*, o identitetu ovog malog gradića smještena podno Učke uz more, na samom dnu Kvarnerskog zaljeva kod Preluka, gdje Istarski poluotok prelazi u kontinent i gdje se sa svake strane nadovezuju dva velika grada, Opatija i Rijeka, koristila sam etnološku metodu razgovora s kazivačima, pretežno starijim stanovnicima Voloskog, pitajući ih o načinu života u Voloskom u prošlosti: kako je ovo mjesto izgledalo u prošlosti, koji su stari nazivi dijelova naselja, na koji se način živjelo u Voloskom, kako se stanovalo i koje su najstarije kuće, koje su autohtone obitelji, čime su se bavili, koji su tradicijski obrti i djelatnosti bili zastupljeni itd.

Već na samom početku istraživanja (provedena 1998. godine) pokazalo se da su *Vološčaki*, iako danas malobrojni (svega je desetak autohtonih obitelji još u Voloskom), vrlo svjesni svog urbanog identiteta i ogorčeni negiranjem svojih statutarnih prava koja je u potpunosti preuzela Općina Opatija tridesetih godina ovog stoljeća, a napose u vrijeme iza Drugog svjetskog rata. Naime iako je Volosko još uvijek župa, i to najveća u ovom kraju, teritorijalno i pravno pripada Općini Opatija, odnosno administrativno predstavlja samo dio Grada Opatije.

Ime *Volosca* spominje se prvi put godine 1400. u povijesnom dokumentu iz Kastva⁵⁰, pa se može ustvrditi, iako nema ranije potvrde nastanka naselja, da je najstarija povijest Voloskog povezana s izlazom na more utvrđenih kaštela Kastva i Veprinca. Naime u navedenom *Kastavskom zakonu* spominje se Volosko kao jedino naselje kojemu se, uz Kastav, dopušta otvaranje mesnice, dok se istovremeno prelučkim ribarima naređuje prodaja ulovljene ribe na kastavskom trgu.

Kobler⁵¹ spominje naselje Volosko u 16. stoljeću, kad se tu doseljavaju odbjegli uskoci. Dotad je već uspostavljena dominacija Habsburgovaca na kastavskom području i u dijelu Istre te se vode povremeni ratovi s Mlečanima (koji od početka 15. stoljeća gospodare najvećim dijelom istarske obale), praćeni epidemijama kuge, što rezultira čestim gospodarskim krizama, gladi i teškim životom puka. Za povijest mjesta Volosko interesantan je dokument poznat pod imenom *Franza*, sačuvan prijepis oporuke Ivana Roka Zavidića, pok. Josipa, koji je napisan u originalu 1570. u Voloskom, a odnosi se na zavjetnu crkvicu Sv. Roka, koju je izgradio njegov djed.⁵²

Prilike se na ovim prostorima smiruju tek od 17. stoljeća, a

⁵⁰ Rački, Franjo (ur.), „Statut kastavski“, *Statuta lingua Croatica conscripta Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalum*, br. 4, 1890.; Munić, Darinko, *Kastav u srednjem vijeku*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1986., str. 118.

⁵¹ Kobler, Giovanni, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume – Università popolare, Trieste, 1978. (pretisak prvog izdanja iz 1896.), str. 285.

⁵² Župni ured Volosko – iz rukopisa svećenika Petra Brusića, župnika u Voloskom do godine 1977.

pomorska orijentacija Voloskog postaje razlogom prosperiteta tog ribarskoga naselja, koje postaje sve značajnija trgovačka luka Kastavske gospoštije. U to vrijeme Valvasor⁵³, uz kratak opis, donosi i crtež Voloskog kao malog ribarskog naselja na padini uz more, s crkvicom Sv. Roka; u luci se trguje raznom robom te postoji carinarnica. Spominje još da se na blagdan Sv. Roka i na Duhovsku nedjelju u Voloskom obdržava proštenje, a tom su prilikom, kao i u susjednom Kastvu, dopušteni *tanci* (pučki plesovi).

Barok je prosperitetno razdoblje za razvoj Voloskog te on čak postupno preuzima dominantnu ulogu koju je imao grad Kastav⁵⁴. More i mogućnost bavljenja trgovinom i pomorstvom na manjim jedrenjacima privlačili su sve više stanovnika u Volosko. Urbana se jezgra popunjava i širi na strmom terenu, a autohtona primorska arhitektura dobiva stilske elemente; gradi se župna crkva Sv. Ane (1708.) te reprezentativniji objekti trgovaca i pomoraca. Razvoj naselja dobiva zamah sredinom 19. stoljeća te Volosko postaje 1815. samostalna općina (uz Kastav i Sv. Matej). U to vrijeme Austrija razvija turizam u Opatiji, 1838. gradi se cesta od Rijeke prema Opatiji i dalje za Pulu, pa malo ribarsko naselje Volosko postaje župsko (1848. gradi se nova crkva Sv. Ane i samostan) i kotarsko mjesto⁵⁵, a to ostaje još do 1918. godine⁵⁶, odnosno do 1932. godine, kada Opatija postaje Općina.

Oko postojećeg *mandrača*, najstarijeg zbijenog skupa ribarskih kućica uz samu obalu (koja tada još nije imala izgrađenu lučicu, *porat*, pa je more direktno oplakivalo prvi niz kuća do plaže), na okolnim terasasto postavljenim vrtovima nicali su tada nove, veće kuće i nizale se uz cestu. Sredinom 19. stoljeća izgrađeno je i pristanište, zatim i mnoge javne zgrade, npr. sud sa zatvorom (danas Štangerova br. 5), adaptirana je i stara školska zgrada na *Skrađinju* kraj mora, privatnom zadužbinom podignuta je mala bolnica te samostan sestara Sv. Vinka i konvikt za djevojke. Osnovana je čitaonica, zatim *posujilnica* (zadruga za štednju i zajmove), a početkom 20. stoljeća nova školska zgrada (*na Brajdice*) i Narodni dom. Osim ribarstvom ljudi se sve više bave i trgovinom i pomorstvom, posebno prodajom i odvoženjem brodovima *ćičkog krbuna* (ugljena iz Ćičarije) te stoke (volova) iz Kastva. Jedna od teorija o nastanku imena Volosko spominje upravo te volove koji su se u staro doba odavde otpremali za Rijeku, Veneciju i drugdje, a stariji se ljudi sjećaju spominjanja neke kućice ili štale na mjestu kasnije izgrađene crkve Sv. Ane. Druga teorija o imenu Voloskog, talijanaška,

⁵³ V. Zinaić, Milan (ur.), nav. dj., str. 41.

⁵⁴ Gradovi fortifikacijskog tipa malo-pomalo gubili su svoju važnost i ustupali je mjestima s boljim prometnicama.

⁵⁵ Hirc, Dragutin, nav. dj., str. 4.

⁵⁶ Na svim općinskim i sudskim dokumentima koristi se žig Voloskog i naziv Volosko – Opatija, npr. kupoprodajni ugovor iz 1911. na ime Petar Grabre, domovnica iz 1917. na ime Margareta Jurković. Dokumenti pohranjeni u obitelji Bačić, M. Tita 40, Opatija.

spominje izraz *Val d' Osca* (od Učka, iako je zapravo talijanski izraz za to brdo Monte Maggiore).

U to vrijeme, dakle početkom 20. stoljeća, Volosko je već bilo urbanistički izgrađeno naselje, a svoj osnovni plan i dijelove naselja s domaćim nazivljem zadržalo je do danas, barem u sjećanju starijih domaćih ljudi. U novije doba dijelom su izmijenjeni nazivi ulica prema tim tradicijskim nazivima mjesta (npr. ulice u staroj jezgri *Skradinj*, *Put uz Dol*, *Brajdica*, *Mandrać*), jer će ih inače mlađi naraštaji potpuno zaboraviti, a doseljenici ili *prišlići* ne poznaju ih.

Podemo li redom, od istoka prema zapadu, granicu prema riječkoj općini po starini označivao je predio *Preluk* (do kamenoloma). Dalje slijedi uz more predio *Črnikovica*, a iznad je *Tošina*, pa *Skradinj*, *Baredine* i *Dol* (od *cimitera*, groblja, do „nove ceste“). Na glavnoj je cesti (današnjeg naziva Maršala Tita) *Fontana* (tu je bila javna *špina*, *vodotoč*), u centru je naselja *Placa*, gdje je i *Sv. Ana* (lokacija župne crkve), zatim *Rokovo* (uz crkvicu Sv. Roka) i *Barakula*. Ispod *Place* prema moru nalazi se *Brajdica*, a dio uz more naziva se *Mandrać*; tu je i *Porat* (luka) *s velim* i *malim mulom*, te krajnji jugozapadni dio uvale *Puntica*. Tu je nekada utjecao potok u more, a na glavnoj cesti bio je mali most (između Pošćiceve i kuće Grabre). Za



Slika 6. W. Unger: *Na skodu*, ljubaznošću obitelji Car Katić, Lovran. Snimila T. Stepinac Fabijanić, 2011.

ulicu koja se uspinje od *Mandraća* i izlazi na glavnu cestu današnji je naziv Vinka Pajalića (no nisam uspjela saznati njezin stari naziv). Predio se prema današnjem Belvederu naziva *Lipovica* (tu je bila lokva za napajanje stoke), a dalje prema Opatiji *Juričevac*, *Škrbići* i *Tomaševac*, te prema selu Pobriva zaselak zvan *Kosovo* (od prezimena obitelji Kos, koja je tamo imala svoje zemljište).

Zbijeni položaj i izgled kuća na *Mandraću* te uske ulice, *kontrade*, s mnogo *skalina* na strmu terenu ukazuju da je to najstariji dio Voloskog. Kao što se vidi na primjeru kuće Jurkovića ili Rajčićeve kuće *na Brajdice*, za koje kažu da imaju po 400 godina, u njihovu su prizemlju bile *konobe*; kasnije su jedni napravili *butigu*, drugi *tišljeriju* (odnosno radionicu), na katu su bile *kamare*, *kuhinja* i *kondot* (zahod), odnosno *vela*

kuhinja u Rajčićevoju je kući bila *na šufite*, tj. pod krovštem. Takav smještaj kuhinje bio je čest u Voloskom, jer je vertikalni razvoj kuće i nedostatak prostora uvjetovao i pomicanje otvorenog ognjišta i dimnjaka prema krovštu. Drugi karakterističan detalj arhitekture izbočena je mansarda, *kućica s poneštricom na šufitu (špiraj? ili luminal)*. U neke od kuća ulazi se kroz glavni ulaz, *portun*, koji je često lučno oblikovan od klesana kamena; drugdje se na kat uspinje *škalinima* do *skoda* (predvorja, obično nad voltom) ili *taraca*.

Velik broj danas postojećih kuća izgrađen je početkom 20. stoljeća; te kuće odražavaju bolje imovinske i staleške prilike građana, pa se tako ističu veće i ljepše kuće kapetana i brodovlasnika. Karakteristika su tih kuća balkoni, *perguli*, ukrašeni raznolikim oblicima od kovana željeza (*ringiera*).

Tradicijske osobitosti Voloskog – privređivanje i nematerijalna baština (običaji, svetkovine i sl.)

U doba prijelaza 19. u 20. stoljeće također su se razvili trgovina i obrti, brojne su bile *butige*, *drogerije* i *tabakerije* smještene u prizemlju kuća, uglavnom na glavnoj cesti (npr. familije Staraj, Trinajstić), zatim gostionice (*oštarije*) i restorani (familije Prekali, Ambrožić, Trinajstić, Gržinić, Strniska, Vladišković). Dolje, *na Mandraču*, bilo je popularno mjesto starih *Vološčaka*, gdje se igrao biljar i tarok (vrsta kartaške igre). *Kadi su stari? Va taroku!* – reklo bi se. *Kod Jakomina pod Placum* bio je *kašun*, prostorija gdje se plesalo, a tombolu se igralo *na šterni* (vodovod su dobili u Voloskom oko 1910.).

Primjerice obitelj Minach posjedovala je *škver* (malo brodogradilište drvenih brodova) na *Preluku*, a tamo je bio i kamenolom, pa se tu zapošljavalo mnogo *Vološčaka*. Većina muškaraca i nadalje se bavila ribarstvom, a bilo je i sve više pomoraca. Neki su odlazili i u prekomorske zemlje, naročito Ameriku. Žene su pak brinule za kuću, djecu, vrtove, a uz to su se bavile proizvodnjom kruha (peciva, *pogača*, *pinca*) u tzv. *peknjicama* (pekarama), kojih je na prijelazu stoljeća bilo više od desetak (spominju čak 17) u Voloskom, pa su i mnoge kuće zato imale velike karakteristične dimnjake *komine*; kako bi prodale kruh na tržnici, žene su pješačile u Rijeku ili su išle barkama. Posebno je bio poznat *vološćanski baškot*. Ta je radinost posebno cvala dok je radio kamenolom na Preluku. O takvu životu i djelatnostima u Voloskom pisao je i D. Hirc 1891. godine.⁵⁷

Kako je ribarstvo dugo bilo glavni način privređivanja, posebno su važna bila mjesta kamo su muškarci išli svojim barkama *na ribe*; prema kazivanju pok. Antona Rajčića⁵⁸ (koji je imao najstariju kuću u

⁵⁷ Hirc, Dragutin, nav. dj., str. 4–5.

⁵⁸ Kazivanje zabilježio svećenik Petar Brusić sredinom 20. stoljeća.

Voloskom), mjesta gdje su bacali mreže bila su *Črnikovica, Punta, Klin, Voda, Gumanac, Sohi, Mezarija, Pulverijera* (barutana koja je služila za miniranje kamenoloma u Preluku), zatim *Pošta, Škver, Uliki, Mala i Vela Sten* i *Razbojna*. Na Preluku je bila *tunera*⁵⁹, gdje su u ljetnim mjesecima ribari, čučeci u košari na vrhu isturenih jarbola, čekali velika jata tuna; taj nekada važan posao, koji je ribarima priskrbljivao dobar dohodak, prestao je šezdesetih godina 20. st. uslijed zagađenosti sjevernog Jadrana.

Iz prije spomenutog izvora⁶⁰ saznajemo da Volosko sve do 1868. nije imalo svoje groblje (*cimiter*). U prošlosti su mrtve brodicama otpremali na vječni počinak u Opatiju, gdje je uz crkvu i samostan Sv. Jakova (danas park uz Vilu „Angiolina“) bilo zajedničko groblje za sve stanovnike od Preluka do Punta Kolove. „Procesija bi se odvijala na nekoliko lađica. Na prvog bi bio križ, svećenik i ministrant, na drugoj lijes i uža rodbina, a za njima mještani na svojim brodicama. Za vrijeme oluje mrtvacu su nosili na mlavi, dva po dva, i to obalnom stazom koja je kroz guste lumbere i vinograde, vrtove i nasade, vijugala kroz škrbiće do kapelice sv. Jakova.“

Na današnjem lovranskom groblju, uz najstarije grobove i grobnice nalazimo i imena najstarijih vološčanskih obitelji, od kojih su neke ovdje već spomenute. Kao najraširenija ili najstarija prezimena u Voloskom spominju se: Jurković, Bačić, Pošćić, Rajčić, Peršić, Sučić, Grabre, Tomčić, Katalinić, Trinajstić, Minak, Sušić, Vladišković, Viškanić, Šebalj, Ambrožić, Simotić, Grizilo, Rauch, Bernt, Cella, Mahla, Stanger, Vončina, Lazarić, Gradišnik, Mandić, Zenković, Calabota, Merstal, Konrad, Kranjec, Pobar.

Uz hrvatska, dijelom i slovenska, prezimena prepoznaju se također podrijetlom austrijska te talijanska imena, što očito govori o doseljavanju ljudi u ove krajeve iz susjednih zemalja, posebno vezano uz povijesne mijene vlasti. To se još danas ogleda i u govoru *Vološčaka*: domaći primorski idiom miješa se s nekom vrstom „fijumanskog“ talijanskog, a uz to se nađu i primjese njemačkih riječi.

U obilju prikupljenog materijala koji se odnosi na pojave vezane za tradicijsku kulturu mogli bismo naći još podosta primjera koji upućuju na pitanja identiteta *Vološčaka*, no ovim je odgovoreno tek na neka pitanja vezana uz prošli i sadašnji život u ovom slikovitom gradiću uz more.

Volosko – današnje stanje

Staro ribarsko naselje Volosko zadržalo je svoj zgusnuti položaj kuća na uzvisini neposredno uz morsku obalu (*Mandrać*) i očuvalo morska vrata (prolaz do luke), kao i tradicijske nazive lokaliteta (barem u sjećanju

⁵⁹ Riječki isusovci, gospodari Kastva i Voloskog, uredili su još u 18. st. u Preluku mjesto za hvatanje tuna, pa su njihovo usoljeno meso izvozili. V. Zinaić, Milan (ur.), nav. dj., str. 41.

⁶⁰ Navedeno kazivanje A. Rajčić.



Slika 7. Viktor Car s obitelji, ljubaznošću obitelji Car Katić, Lovran.
Snimila T. Stepinac Fabijanić, 2011.

starijih žitelja, iako ne i u nazivlju današnjih ulica). Prorijedeno autohtono stanovništvo ukazuje na opasnost od gubitka lokalnog čakavskog idioma te ima kompleks blizine razvijenije Opatije (problem zajedničke općine prisutan je vjerojatno tek u manjini stanovništva).

Pomorska tradicija nedovoljno je prepoznata, uključena je tek dijelom kroz sportske sadržaje (marina, jedrenje i surfanje), dok turizam sve više koristi naslijeđe ribarskog sela – lučica predstavlja središte sezonske turističke aktivnosti i ugostiteljske ponude. Ipak, zgusnuti središnji urbani prostor prilično je zapušten ili tek sezonski korišten (apartmani, kafići, restorani), a glavna ulica s javnim uslužnim djelatnostima i trgovačkom ponudom ima potencijal koji još nije dovoljno kvalitetno izražen.

Potrebno je također unaprijediti ponudu lokalnih proizvoda i njihov dizajn (karakteristični suveniri, hrana, tradicijski obrti) te povezati s umjetničkim stvaralaštvom koje ovdje već postoji kao tradicija (lokalni umjetnici, galerije, izložbe). Volosko se također identificira s vlastitim klapama, društvima sportova na moru, te Katoličkim bratstvom „Branimir“, koje promovira kulturološke sadržaje; suvremene manifestacije (npr. Likovna kolonija „Mandrać“ i dr.) uključuju ove sadržaje u svoju ponudu.

Zaključak

Za razliku od istraživanja o Lovranu, pri čemu sam se pretežito služila dostupnom literaturom, u slučaju Voloskog oslonila sam se na usmena kazivanja i vlastita zapažanja pri terenskom etnološkom radu. Takav različit metodološki pristup dijelom je uzrokovao razlike u strukturi teksta, odnosno dobivenih rezultata analize razvojnih procesa u načinu života i elemenata tradicijske baštine kao nositelja identiteta ovih malih gradova uz obalu Liburnije.

Prikupljeni se podaci mogu komparirati na nekoliko razina: oblikovnoj, toponimijskoj, razvojnoj, običajnoj i dr. Uspoređujući najstarije jezgre ovih naselja, opažamo sličan smještaj uz prirodnu morsku luku (iako se u slučaju Lovrana radi o zatvorenom srednjovjekovnom urbanom tkivu, dok je Volosko nastalo kao ribarsko i trgovačko naselje u funkciji Kastavske gospoštije) te istovrsne nazive pojedinih dijelova (lučica *Mandrać* i kasnije izgrađena luka za brodove *Porat*, nekadašnji predio vrtova i vinograda *Brajdice*).

Volosko međutim nije srednjovjekovni grad – nije utvrđen zidovima i kulama, nema trga i župne crkve s *cimiterom* ni javnih zgrada te ustrojstva *župana* i gradskih sudaca poput Starog grada u Lovranu, ali postoji kao ribarsko naselje i trgovište s crkvicom Sv. Roka i na to se odnose povijesni dokumenti i običajnoppravne uredbe. Placa i župna crkva pojavljuju se u Voloskom u kasnijem razvojnom periodu, izvan zgusnute starije aglomeracije (a iznad predjela koji se i ovdje naziva *Brajdice*).

Oba naselja izgradila su *šuver* za izgradnju drvenih brodica (jer im je brod služio kao osnovno sredstvo za privređivanje i transport), kao i izgrađenu luku, *porat*.

Tradicijska kuća u oba je naselja istovrsna mediteranskog izgleda s osnovnim zajedničkim nazivljem (*kuća, škod, skalini, volta, konoba, kuhinja, kamare, šufit*) i nekim osobitostima u kasnijem graditeljskom i privrednom razvoju (npr. *kortili* u Lovranu ili *pećnjice* s velikim *kominima* u Voloskom i dr.).

Godišnji običaji obavljali su se i u Voloskom, kao i u Lovranu, prema ustaljenim (crkvenim i običajnim) odredbama i lokalnim svecima u kalendarskom rasporedu, s tim da je Lovran kao urbano središte imao naglašeno ustrojstvo *grajana* i *vanščaka* te važnu običajnu upravno-sudsku ulogu (*župan* i *suci*), odnosno kao župno središte (*župa*) imao je važnu duhovnu ulogu za stanovnike okolnih naselja (tu se može pridodati i glagoljaška pučka kultura i pismenost). Unatoč tim razlikama, svakodnevni način života i privređivanja u oba je naselja bio ruralno-urbanog karaktera, a stanovnici su ovisili o ribarstvu i pomorstvu kao osnovnim djelatnostima,

dok su poljoprivredne i stočarske proizvode razmjenjivali s neposrednim zaleđem (usto je Volosko bilo i izvozna luka za volove iz Kastavštine). Oba grada potpadala su pod vlast Habsburgovaca kroz dugo povijesno razdoblje, u kojem su se izmjenjivala teška i burna razdoblja s onim povoljnijima, koje je posebno iskoristilo Volosko i razvilo se do značajna pomorskog gradića u periodu 18. i 19. stoljeća. Razvoj turizma na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće donio je nove razvojne mogućnosti Lovranu i Voloskom, te su ovi mali gradovi danas povezani prekrasnom obalnom šetnicom zvanom *Štrand* (starije) ili *Lungomare*.

Revitalizacijski procesi trebaju počivati na gore navedenim tradicijskim sadržajima koji su do danas ostali zabilježeni u sjećanjima autohtonih žitelja ili se još uvijek prakticiraju u svakidašnjem životu, odnosno u turističkom predstavljanju ovih gradića. A da bi revitalizacija što bolje uspijevala kako u Voloskom, tako i u Lovranu, neminovno je da se oni međusobno povežu u partnerskom zagrljaju malih povijesnih gradova Liburnije i cijelog kvarnerskog područja. Potporu takvim udruživanjima i aktivnostima na očuvanju i unaprijeđenju baštine trebaju pružiti, uz lokalne udruge poput Čakavskog sabora, također institucije za kulturu, baštinu i turizam u Hrvatskoj i Europi.

Literatura

1. Bradanović, Marijan, „Graditeljstvo Lovrana u kasnom srednjem i ranijem novom vijeku“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010., str. 215–254.
2. Čapo Žmegač, Jasna, „Plaidoyer za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji“, *Etnološka tribina*, br. 17, 1994., str. 7–23.
3. Ekl, Vanda, „Iz lovranskog srednjovjekovlja“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 191–201.
4. Eterović, Igor, „Lovranski turistički vodiči Eduarda Seisa kao povijesni izvori“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010., str. 141–179.
5. Fučić, Branko, *Terra incognita*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997.
6. Gotthardi Pavlovsky, Beata, „Lovranština – ruralni prostor i sadržaji“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 145–161.
7. Hirc, Dragutin, *Hrvatsko primorje*, Tiskara Rijeka, Rijeka, 1996. (pretisak prvog izdanja iz 1891.)
8. Kobler, Giovanni, *Memorie per la storia della liburnica città di*

- Fiume*, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume – Università popolare, Trieste, 1978. (pretisak prvog izdanja iz 1896.)
9. Magaš, Olga, „Prilog verifikaciji urbanog identiteta liburnijskih medijevalnih aglomeracija“, *Pomorski zbornik*, sv. 29, 1991., str. 275–302.
 10. Miletić, Cvjetana, „Otkrivaju se lovranska otajstva“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010., str. 7–11.
 11. Mohorovičić, Andre, *Utvrđeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1997.
 12. *Mošćenički zbornik*, br. 5, 2008.
 13. Munić, Darinko, *Kastav u srednjem vijeku*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1986.
 14. Munić, Darinko, „Utvrđivanje prava ribolova između Mošćenica i Lovrana 1742. godine“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 59–67.
 15. Muzur, Amir – Peršić, Dušan – Raffaelli, Silvano, *Lovran: turistički vodič*, Rima, Rijeka, 2001.
 16. Nikočević, Lidija, „Tradicijska prehrana u Lovranštini“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 163–181.
 17. Peršić, Dušan, *Lovranski spomenar: Crtice iz lovranske prošlosti*, Katedra Čakavskoga sabora Lovran, Lovran, 2009.
 18. Rački, Franjo (ur.), „Statut kastavski“, *Statuta lingua Croatica conscripta Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalum*, br. 4, 1890.
 19. Radić, Antun, *Sabrana djela*, Seljačka sloga, Zagreb, 1936.
 20. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „ECOVAST i mali gradovi Europe: od Retza do Mošćenica“, *Mošćenički zbornik*, br. 6, 2011. (u tisku).
 21. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Kulturno-povijesne i etnološke značajke Humštine“, *Jadranski zbornik*, br. 13, 1989., str. 307–322.
 22. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Ližnjan – suvremeni način života i tradicija“, *Prilozi o zavičaju*, br. 4, 1986., str. 289–307.
 23. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Plaidoyer za očuvanje tradicijske baštine Omišlja“, *Krčki zbornik*, br. 1, 1995., str. 77–83.
 24. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Ruralna arhitektura Bužeštine“, *Buzetski zbornik*, br. 12, 1988., str. 101–111.
 25. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Tradicijske značajke Lovrana i Lovranščine“, u: Muzur, Amir (ur.), *Potencijali lovranske zdravstvene baštine (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 1997., str. 2–5.
 26. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Tradicijski elementi u urbanoj strukturi malih gradova Hrvatske i Europe“, *Zbornik radova Međunarodnog*

- znanstveno-stručnog skupa *Modeli upravljanja procesima obnove i razvoja povijesnih gradova*, Hrvatska sekcija ECOVAST-a i „Prijatelji baštine“, Ivanić Grad, 2011. (u pripremi).
27. Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Zdravo zemljače! Simboli identiteta“, *Zbornik radova 23. kongresa SEDJ*, Hrvatsko etnološko društvo, Zadar, 1991., str. 237–241.
28. Trinajstić, Petar, *Lovran: Župa sv. Jurja*, Župa sv. Jurja, Lovran, 1999.
29. Zinaić, Milan (ur.), *Opatija*, Otokar Keršovani, Opatija, 1984.

SUMMARY

Traditional Aspects in Life Style and Identity Problems of Small Towns: Lovran and Volosko

The Croatian section of ECOVAST (European Council for the Village and Small Town) participates with its activities in the international project ASSET (Action to Strengthen Small European Towns), dealing with problems of local communities development as well as with heritage preservation in Croatian small towns.

While contents connected with identity on the local level are conditioned by historical and socio-psychological issues, they are expressed through traditional patterns of behaviour and life style. Most visible expression of the local community identity can be found in the external, built aspect, namely in elements of cultural heritage.

How much are traditional characteristics still present in the present day life of the people of Lovran and Volosko, and how much past conducts in economy, living conditions, common laws, have influenced the life of old settlers and newcomers in these coastal small towns – are questions that make the theme of this paper.

Key words: Lovran, Volosko, small town, tradition, development, heritage, identity, ECOVAST